

OSMANLI DÖNEMİNDE İSTANBUL'DA VİLAYET İDARESİNİN TEŞEKKÜLÜ

Mehmet GÜNEŞ *

Özet

Osmanlı Devleti'nin başkenti İstanbul, 19. yüzyılda idari açıdan önemli değişiklikler yaşamaya başlamıştı. Özellikle bu yüzyılın ikinci yarısında önce merkezde ve akabinde Galata Beyoğlu bölgesinde belediye idaresi teşkil edildi. Belediye idaresine göre daha geç bir tarihte İstanbul'da vilayet idaresinin tesis edilmesi de gündeme geldi. Taşra idaresinde önemli bir yeri olan 1864 Vilayet Nizamnamesi'nden birkaç yıl sonra İstanbul'da bir vilayet idaresi kuruldu; ancak bu idare, Zabtiye'ye bağlandı ve diğer şehirlerden daha farklı bir şekil aldı. Esasen İstanbul'da vilayet idaresinin teşkili ise II. Meşrutiyet döneminde meydana geldi. Ancak bu vilayet, etkili bir şekilde idare edilemedi; böylece kısa sürede birçok idareci, devletin sonuna kadar vali ile belediye başkanı fonksiyonunu bir arada üstlenerek vilayetin işlerini yaptılar.

Anahtar Kelimeler

İstanbul, Vilayet, Vali, Vekil, Şehremini.

FORMATION OF PROVINCIAL GOVERNMENT IN İSTANBUL IN THE OTTOMAN PERIOD

Abstract

Istanbul, capital of The Ottoman State began to live important changes in respect to government in the 19. Century. Especially in the second half of that century, municipality government was established formerly in the center and later in Galata Beyoğlu region. In a later date according to municipality government, establishing the provincial government in Istanbul came to agenda. Several years after 1864 Province Regulation that had an important place in country government, a provincial government was established in Istanbul; but that government was tied to Gendarmerie and took a different form than other cities. Essentially formation of provincial government in Istanbul occurred in II. Constitutional period. However that provincial government hadn't been managed effectually and so in a short time many governors made works of the province, undertaking governor and mayor function together to the end of the state.

Key Words

Istanbul, Province, Governor, Attorney, Prefect.

* Dr., Başbakanlık Osmanlı Arşivi, mhmgunes@gmail.com.

Giriş

Osmanlı Devleti'nin başkenti olması hasebiyle özel bir idari yapıya sahip bulunan ve merkezin denetimini derinden hisseden İstanbul'da 19. yüzyıla gelindiğinde önemli düzenlemeler yapılmaya başlandı. Klasik dönemde farklı merciler tarafından idari, hukuki ve güvenlik işleri yürütülen İstanbul'da önemli bir gelişme, yeniçeri ocağının kaldırılmasından sonra İhtisab Nezareti'nin kurulmasıyla yaşandı. Sonrada belediye idaresine öncelik verilerek Şehremaneti idaresi ve daha sonra da Galata Beyoğlu bölgesinde bir belediye idaresi kuruldu. Ne var ki vilayet idaresi, İstanbul için gündeme gelmiyordu.

Osmanlı mülki idaresinde önemli bir dönüm noktası olan 1864 Vilayet Nizamnamesi'ni takip eden süreçte İstanbul'da bir vilayet idaresi teşekkül edilse de bu yapı, Zabtiye Müşirliği'ne bağlanmış ve bilindiği manada bir vilayet yapısının dışında bir hüviyet taşımıştı. İstanbul'da vilayet idaresinin temel olarak teşkili ise II. Meşrutiyet döneminde söz konusu oldu. Ancak istenilen etkin idare bir türlü tesis edilemedi ve cumhuriyete kadar birçok kişi, valilik ile şehreminliğini de bir arada yürütmek üzere bu göreve getirildi.

İstanbul'un vilayet idaresini ele alan bu çalışma, başkentteki mülki idari mekanizmayı temel noktalarıyla ortaya koyması itibarıyla bu konuda yapılacak daha kapsamlı çalışmalara bir rehber olma gayesini gütmektedir. Bu gaye ifa edilirken dönemin birinci el kaynakları olan salnameler ile Osmanlı Arşivi evrakı önemli oranda kullanılmaktadır. Asıl konuya geçmeden önce bu çalışmayla ilgili şu husus da belirtilmelidir ki metinde döneme ait kavramlar açıklanırken Şemseddin Sâmî'nin Kâmus-ı Türki ve Ferit Devellioğlu'nun Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat'inden yeri geldikçe istifade edildi. Bu eserlerin künyeleri de kaynaklar bölümünde verildi.

1. Vilayet İdaresinin Teşkilinden Önce İstanbul'un İdari Yapısı

Osmanlı döneminde payitaht İstanbul, devletin merkezi durumunda olduğu için siyaseti ve bürokrasiyi temsil eden padişah, sadrazam ve devlet erkânı burada bulunurlardı. Yine devletin karar organları olan Divan-ı Hümayun ile sadrazamın başkanlık ettiği divanlar burada toplanır; idari, hukuki ve mali kararlar buralarda alınır (Uzunçarşılı 1988: 13, 14, 111, 136-140). II. Mahmud döneminde hayata geçirilen yenileşme hareketinin

neticesinde teşkil edilen nezaretler, bürolar ve bu kurumların idarecileri ile memurları da doğal olarak bu merkezde görev yaparlardı (Akyıldız 1993: 26).

Merkezi idarenin doğrudan denetimi altında olan İstanbul şehrinin mülki, beledi, askeri ve güvenlik işleri çeşitli dönemlerde yerine göre İstanbul efendisi/kadısı, yeniçeri ağası, ihtisab nazırı, serasker, zabtiye müşiri ve şehremini gibi kişi ve kurumlar tarafından görülürdü. Şehir, eski idari yapısı itibarıyla İstanbul ve Bilâd-ı Selâse (Eyüb, Galata, Üsküdar) adıyla dört idari birime ayrılır ve bu birimler, birer kadının hükmü altında bulunurdu. İstanbul, sur dâhilindeki bölgeyi kapsar ve İstanbul kadısı tarafından idare edilirdi. Üsküdar, Galata ve Eyüb'den oluşan Bilâd-ı Selâse de ayrı kadılar vasıtasıyla yönetilirdi. Ne var ki bu idari yapı, 1826/1242 yılında yeniçerilik kaldırıldıktan sonra değişmeye başladı. Bu bağlamda öncelikle İhtisab Nezareti teşkil edilerek önceden kadıların gördüğü esnaf, es'ar (narh) ve zabıta işleri, ihtisap vergilerini tahsil ile İstanbul'a giren ve çıkanların kontrolü bu kuruma bırakıldı (Osman Nuri 1922-1338: 299, 1638).

Bir süre sonra 1846 yılında Zabtiye Müşirliği teşkil edildi ve Seraskerlik'e ait bazı işler bu müşirliğe devredildi. O zamana kadar muhtelif kurumlar tarafından yürütülen İstanbul ile Anadolu ve Rumeli'nin güvenlik işleri de müşirliğe bağlandı. İlk dönemlerde denetimi daha kolay olan yerlerde uygulama başlatıldı ve Anadolu ile Rumeli'de belirli eyalet ve sancaklarda zabtiye birliklerinin teşkiline karar verildi. İstanbul'da denetimi nispeten kolay olan Dersaadet, Boğaziçi, Üsküdar ve Beşiktaş tarafları müşirliğin kapsamına alındı. Ayrıca polis meclisi tarafından güvenliği yürütülen Beyoğlu ve Galata bölgesinin, 1849'da müşirliğe bağlanması ve polis meclisinin kaldırılması uygun görüldü (Sönmez 2005: 44, 48, 53, 54).

Bunun dışında İstanbul, idari açıdan vilayet yapılanmasından daha ziyade belediyeçilik yönüyle ön plana çıkmaktaydı. Öyle ki modern manada Osmanlı'daki ilk belediye teşkilatı olarak 1855 yılında Şehremaneti kuruldu ve akabinde yürütülen çalışmaların neticesinde 1857 yılının sonunda hazırlanan bir nizamnameyi müteakiben Galata ve Beyoğlu bölgesinde Altıncı Daire-i Belediye teşkil edildi (Oktay 2011: 17, 24; Orha 2009: 20, 38, 39).

2. Vilayet İdaresinin İlk Aşaması: 1868-1909 Arası Dönem

Tanzimat ile birlikte yeni bir sürece geçen Osmanlı Devleti'nin taşra idaresinde mülki hiyerarşi düzenlenmiş; ayrıca meclisler teşkil edilmişti (Çadırcı 1997: 225). Bu yapı, 1864 yılına gelindiği zaman önemli bir değişikliğe tâbi tutuldu. Şöyle ki vilayetlerin idaresi hakkında 7 Kasım 1864/7

Cemaziyelâhir 1281 tarihinde bir vilayet nizamnamesi neşredildi. Bu nizamnameye göre genel itibariyle taşra idari birimleri vilayet, sancak, kaza ve köylerden oluşmakta; bunun dışında nahiye birimleri de meydana getirilmekteydi. Vilayeti vali, sancağı mutasarrıf, kazayı kaymakam ve köyü muhtar idare etmekteydi. Ne var ki İstanbul'un idari yapısı, bu vilayet nizamnamesine dâhil edilmemişti (Düstur 1289: 608-624). Söz konusu nizamname, bundan sonra tedricen ülkenin diğer bölgelerine de teşmil edildi (Ortaylı 2000: 53-55).

İstanbul, ilk nizamnamenin dışında tutulsa da fazla vakit geçmeden bir vilayet idari yapısının İstanbul için de tatbik edilmesi konusu gündeme geldi. Bu hususta önemli bir adım, 1865 yılında atıldı. Bu tarihte Çatalca, Çekmece-i Kebir, Çekmece-i Sağır, Terkos, Suyolu, Kartal-Gebze ile Şile-Beykoz gibi kazaların idari, mali ve inzibati işleri müşirliğe ilave edildi ve bu kazaların işleriyle meşgul olmak üzere Bab-ı Zabtiye'de, Meclis-i İdare-i Liva-i Zabtiye adında bir meclis teşkil edildi. Bu düzenlemeyle birlikte Zabtiye Müşirliği'nin işleri fazlasıyla artarak bazı aksaklıklara sebep olduğu için 1868 yılında zabtiye müşiriyle şehremininin katıldıkları bir toplantıda yeni kararlar alındı. Akabinde "İstanbul Vilayetinin İdare-i Umumiyesine Dair Nizamname" hazırlanarak padişahın bir iradesiyle yürürlüğe girdi (Sönmez 2005: 106, 107).

Padişah tarafından onaylandıktan sonra neşredilen 10 Ağustos 1868/21 Rebiülâhir 1285 tarihli bu nizamnameye göre Dersaadet'te İstanbul vilayeti namıyla bir idare teşkil ediliyor ve bu vilayet muhtelif livalara ayrılıyordu. Bu livalar ilk önce İstanbul, Beyoğlu ve Üsküdar olarak belirlendi (Karakoç 1943/4509: 245) ise de bir düzenleme daha yapılarak bu livalara Kaza-yı Erbaa da eklendi. İstanbul livası Ayasofya, Fatih, Samatya, Eyüb, Adalar, Çekmece-i Kebir ve Çekmece-i Sağır ile Çatalca kazalarından oluşmaktaydı; lakin Çekmece-i Kebir ve Çekmece-i Sağır ile Çatalca kazalarının Kaza-yı Erbaa livasına dâhil edilmesi uygun görüldü (Sönmez 2005: 107, 108). Uygulama kapsamında Kaza-yı Erbaa yerine ilk zamanlarda Çekmece mutasarrıflığı tabiri tercih edilirken (Salname 1286-90) Kaza-yı Erbaa mutasarrıflığı tabiri 1874/1291 tarihinden itibaren kullanıldı (Salname 1291-93). Söz konusu idari birimin daha sonraki yıllara ait idari yapısı, aşağıda salnameler ışığında idari yapı açıklanırken izah edilmektedir. Yeri gelmişken şu da belirtilmelidir ki bu ve bundan sonraki salnamelerin sayfa bilgileri metin içinde kalabalığa mahal bırakmamak adına metinde değil, kaynaklar bölümünde verilmektedir.

Bunun yanı sıra Beyoğlu livası Kasımpaşa, Beşiktaş, Yeniköy ve Büyükdere kazalarından; Üsküdar livası da Anadolu Hisarı, Beykoz ve Kartal kazalarından oluştu. Bu vilayetin umumi idaresi valiye, livaların idaresi mutasarrıfa,

kazaların idaresi kaymakama, nahiyelerin idaresi ise müdürlere; hesap ve maliye işleri defterdara, yazı işleri de mektubcuya aitti. Vilayetin idaresini görüşmek üzere vali ya da müsteşarın başkanlığında bir idare meclisi bulunacaktı. Kazalarda davaları görmek üzere deavi meclisi; liva merkezlerinde ise meclis-i temyiz teşkil edilecekti. Bu meclislerde görülen davaların istinaf mercii olmak üzere vilayet merkezinde divan-ı temyiz kurulacaktı (Karakoç 1943/4509: 245). Bu düzenleme yapıldıktan sonra Dersaadet'te teşkil edilen divan-ı temyiz ile meclis-i temyiz riyasetine, azalığına ve kâtipliğine; Beyoğlu ve Üsküdar'da teşkil edilen meclis-i temyizlerin riyasetine, azalığına ve kâtipliğine; Çekmece'deki mutasarrıflığa ve burada teşkil edilen idare meclisi azalığına atamalar yapıldı (Takvim-i Vekâyi 1046).

İstanbul'daki bu sancak, kaza ve nahiyeler Zabtiye Müşirliği'nin idaresine verilmişti. Ne var ki bu işleri rayına koymak kolay değildi. Nitekim vilayetin teşkilinden aylar sonra hazırlanan bir kayda göre mülki teşkilatın tesisi henüz bitirilememişti. Zabtiye müşirinin aynı zamanda İstanbul'un da valisi olması hasebiyle bazı düzenlemelere ihtiyaç vardı. Bu nedenle ilgili konuda yeni bir nizamname daha hazırlandı (Sönmez 2005: 108).

İstanbul vilayetinin idari yapısıyla ilgili olarak meydana getirilen, yüz bir maddeden oluşan ve 1870'te ilan edilen "Dersaadet ve Mülhakâtı İdare-i Zabita ve Mülkiye ve Mehâkim-i Nizamiyesine Dair Nizamnamedir" adlı nizamnameye göre Zabtiye Müşirliği'nin idaresinde Dersaadet, Beyoğlu, Üsküdar ve Çekmece mutasarrıflıkları; Galata, Adalar, Kartal, Fatih, Eyüb, Yeniköy, Beykoz ve Çatalca kaymakamlıkları ile Küçükçekmece, Suyolu kurası, Terkos, Gekbuze ve Şile müdürlükleri bulunmaktaydı. Söz konusu müşirliğin meclis-i idare, meclis-i fırka-yı zabtiye, teftiş dairesi ve hapishane idaresi olmak üzere dört idari birimi vardı. İstanbul dâhilindeki mutasarrıflıklarda bir mutasarrıf, bir mutasarrıf muavini, bir başkâtip ile yeteri kadar kâtip ve memur mevcuttu. Fatih, Eyüb, Adalar ve Kartal kaymakamlıkları zabtiye ve mülkiye işlerinde Dersaadet'e; Yeniköy ve Galata kaymakamlıkları Beyoğlu'na; Beykoz kaymakamlığı zabtiye işinde Üsküdar'a; Adalar, Kartal ve Beykoz kaymakamlıkları maliye işinde müşirlik kaymakamına müracaat edecek ve kaymakamlar, mülkiye ile maliye işlerinde vilayet nizamnamesindeki usule uygun davranacaklardır (Düstur 1289: 688-702, A.DVNS.MTAN.d 2: 275-286). Nizamnamenin ilk on yedi maddesi ise dönemin bir gazetesinde verilmişti (Ceride-i Askeriyye: 321, 322).

İstanbul'un valilik yetkisi zabtiye müşiri tarafından kullanılmakla birlikte müşirliğin bazı yetkileri 1878'de Şehremaneti'ne verildi; ayrıca 1879'da zabtiye birlikleri Seraskerlik'e bağlanarak bunların müşirlikle ilgileri kesildi. Bu esnada

müşirlik nezarete dönüştürülerek görevi, İstanbul ve civarının asayişini sağlamak olarak belirlendi (Sönmez 2005: 74, 109). 1881'de polis teşkilatında yeni bir yapılanmanın sonucu olarak İstanbul'da mutasarrıflığın yerini polis müdürlüğü aldı. Bu minvalde İstanbul polis teşkilatı İstanbul, Beyoğlu ve Üsküdar polis müdürlükleri ile Beşiktaş polis memurluğuna ayrıldı. 1886 yılından sonra İstanbul polis müdürlüğü dışındaki müdürlükler tekrar mutasarrıflığa dönüştürüldü. Böylece İstanbul'un polis idaresi, Beyoğlu ve Üsküdar mutasarrıflıkları ile İstanbul polis müdürlüğü olmak üzere üç daireden ibaret oldu. Bunlar da eskiden olduğu gibi yine polis merkezi ve mevkilerine ayrıldı (Van 2012: 83, 84).

İlk dönemde Zabtiye Müşirliği'nin idaresi altında teşkil edilen ve zamanla çeşitli düzenlemelere tâbi tutulan İstanbul vilayetinin 1868 ile 1870 yıllarından başlayıp 1909'daki yeni vilayet yapılanmasına kadar geçen sürede kapsadığı liva ve kazaların listesini vermek ve bu şekilde mülki yapısındaki değişimleri göstermek şehrin sınırlarını ve yapısını belirlemek açısından uygun olacaktır. Söz konusu bilgilere Osmanlı'nın resmi kaynakları olan devlet salnamelerinden ulaşmak mümkündür. İlgili dönemde Zabtiye idaresine ya da Şehremaneti'ne bağlı olarak gösterilen sancak ve kazaların listesi şu şekildedir:

1870/1286: Dersaadet (Eyüb, Fatih, Adalar, Kartal kaymakamlıkları), Beyoğlu (Yeniköy kaymakamlık) ve Üsküdar (Beykoz kaymakamlık); Zabtiye Müşiriyeti'ne bağlı Çekmece livası.

1871/1287: Dersaadet (Eyüb, Fatih, Adalar, Kartal kaymakamlıkları), Beyoğlu (Galata ve Yeniköy kaymakamlıkları), Üsküdar (Beykoz kaymakamlık), Çekmece (Çatalca ve Silivri kaymakamlıkları); Zabtiye Müşiriyeti'ne bağlı Çekmece livası.

1872/1288: Dersaadet (Fatih, Eyüb, Kartal, Adalar kaymakamlıkları) Beyoğlu mutasarrıflığı (Galata ve Yeniköy kaymakamlıkları), Üsküdar mutasarrıflığı (Beykoz kaymakamlık) ve Çekmece (Çatalca ve Silivri kaymakamlıkları) livası.

1873/1289: Zabtiye kısmında Emanet müdürü, Fatih ve Adalar kaymakamı ile Eyüb zabıta memuru; Beyoğlu mutasarrıflığı (mutasarrıf ile Beşiktaş ve Yeniköy zabıta memurları), Üsküdar mutasarrıflığı (Kartal, Beykoz kaymakamlıkları) ve Çekmece mutasarrıflığı (Kaza-yı Erbaa, Çatalca ve Silivri kaymakamlıkları); Zabtiye'ye bağlı Çekmece livası.

1874/1290: Zabtiye kısmında Emanet müdürü, Fatih ve Adalar kaymakamı ile Eyüb zabıta memuru; Beyoğlu mutasarrıflığı (mutasarrıf ile Beşiktaş ve Yeniköy zabıta memurları), Üsküdar mutasarrıflığı (Kartal ve Beykoz kaymakamlıkları) ve Çekmece mutasarrıflığı (Kaza-yı Erbaa mutasarrıfı,

Çekmece-i Kebir, Çekmece-i Sağır ve Silivri kaymakamları) ile İzmid mutasarrıflığı (Adapazarı, Karamürsel, Kandıra, Geyve kaymakamları) vardı (Salname 1286-90).

1875/1291: Dersaadet, Beyoğlu mutasarrıflığı, Üsküdar mutasarrıflığı (Kartal, Beykoz, Gekbuze kaymakamları ve Şile müdürü); münferit olarak Fatih (Eyüb zabıta memuru dâhil) ve Adalar kaymakamlıkları; Kaza-yı Erbaa mutasarrıflığı (Silivri, Büyük Çekmece, Küçük Çekmece kaymakamları ile Terkos ve Suyolu müdürleri). İzmid sancağı müstakildi (Salnamesi 1291).

1876/1292: Zabtiye kısmında Dersaadet asakir-i zabtiye alaybeyi; Beyoğlu mutasarrıflığı, Üsküdar mutasarrıflığı, Kaza-yı Erbaa mutasarrıflığı (Silivri, Çekmece-i Kebir, Çekmece-i Sağır kaymakamları ile Terkos ve Suyolu müdürleri); Kartal, Beykoz, Adalar ve Şile kaymakamları ile Gekbuze müdürü; münferit olarak Fatih, Hasköy ve Beşiktaş memurları vardı. İzmid sancağı Bab-ı Zabtiye idaresindeydi (Salname 1292).

1877/1293: Zabtiye kısmında Dersaadet asakir-i zabtiye alaybeyi; Beyoğlu mutasarrıflığı, Üsküdar mutasarrıflığı, Kaza-yı Erbaa mutasarrıflığı (Büyük Çekmece, Silivri, Küçük Çekmece kaymakamları ile Terkos ve Suyolu müdürleri); Kartal, Beykoz, Gekbuze, Şile ve Adalar kaymakamları; münferit olarak Fatih (zabıta dairesi) vardı. İzmid sancağı Zabtiye Nezareti idaresindeydi (Salname 1293).

1878/1294: Zabtiye Nezareti kısmında Dersaadet asakir-i zabtiye alaybeyi; doğrudan Zabtiye Nezareti'yle muhabere eden Fatih (zabıta dairesi, buraya bağlı Eyüb, Fener, Samatya zabıta idareleri); Adalar kaymakamlığı; Zabtiye Nezareti'nin Anadolu cihetindeki mülhakatı Üsküdar mutasarrıflığı (Kadıköy zabıta idaresi; Kartal, Gekbuze, Beykoz, Şile kazaları) vardır; ayrıca İzmid mutasarrıflığı; Zabtiye Nezareti'nin Rumeli cihetindeki mülhakatı Beyoğlu mutasarrıflığı (Beşiktaş, Beyoğlu, Galata, Büyükdere, Yeniköy, Kasımpaşa zabıta idaresi); Kaza-yı Erbaa mutasarrıflığı (Çatalca Büyük Çekmece, Silivri, Küçük Çekmece kaymakamları ile Terkos ve Suyolu nahiye idarecileri).

1879/1295: Zabtiye Nezareti kısmında Dersaadet asakir-i zabtiye alaybeyi; Fatih (zabıta dairesi, bağlı zabıta idareleri Eyüb, Fener, Samatya); Zabtiye Nezareti'nin Anadolu cihetindeki mülhakatı Üsküdar mutasarrıflığı (Üsküdar ve Kadıköy zabıta memurları); Zabtiye Nezareti'nin Rumeli cihetindeki mülhakatı Beyoğlu mutasarrıflığı (Beşiktaş, Beyoğlu, Galata, Büyükdere, Yeniköy, Kasımpaşa zabıta memurları); doğrudan Şehremaneti ile muhabere eden Adalar, Kartal, Şile, Beykoz, Gekbuze kaymakamları vardır; ayrıca İzmid sancağı (bağlı kazalar Karamürsel, Adapazarı), Bingazi/Biga sancağı (kazaları Kale-i Sultaniye, Ezine, Labseki, Ayvacık/lık, Bozcaada, Limni), Çatalca sancağı

(kazaları Çatalca, Büyükçekmece, Silivri; nahiyeleri Küçükçekmece, Terkos, Suyolu).

1880/1296: Zabtiye Nezareti kısmında Emanet müdürü, Fatih (zabıta dairesi); Zabtiye Nezareti'nin Anadolu ciheti Üsküdar mutasarrıflığı (Üsküdar ve Kartal zabıta memurları); Zabtiye Nezareti'nin Rumeli ciheti Beyoğlu mutasarrıflığı (Beşiktaş, Beyoğlu zabıta memurları); doğrudan Şehremaneti ile muhabere eden Adalar, Kartal, Şile, Beykoz, Gekbuze kaymakamları vardır; ayrıca İzmid sancağı (Adapazarı, Karamürsel kazaları), Bingazi/Biga sancağı (Kale-i Sultaniye, Ezine, Labseki, Ayvalık kazaları), Çatalca sancağı (Çatalca, Büyükçekmece, Silivri, Küçükçekmece; nahiyeleri Terkos, Suyolu kazaları).

1881/1297: Zabtiye Nezareti kısmında Dersaadet (zabıta meclisi), Fatih (zabıtası, Samatya, Fener, Eyüb zabıta idareleri); Üsküdar mutasarrıflığı (Üsküdar ve Kadıköy zabıta memurları); Beyoğlu mutasarrıflığı (Beşiktaş, Beyoğlu, Galata, Hasköy, Yeniköy, Büyükdere zabıta memurları); doğrudan Şehremaneti ile muhabere eden Adalar, Kartal, Beykoz, Şile, Gekbuze kaymakamları bulunmaktadır; ayrıca İzmid sancağı (kaza ve nahiyeleri Adapazarı, Karamürsel ve sair), Bingazi/Biga sancağı (kaza ve nahiyeleri Kale-i Sultaniye, Ezine, Labseki, Ayvalık ve sair), Çatalca sancağı (kaza ve nahiyeleri Çatalca, Büyükçekmece, Silivri, Küçükçekmece, Terkos, Suyolu).

1882/1298: Bu yıldan itibaren Şehremaneti de vilayet listesi içerisinde verilmektedir. Buraya bağlı kazalar Adalar, Beykoz, Şile, Gekbuze; livalar İzmid (kazaları Adapazarı, Karamürsel, Kandıra, Geyve), Biga (kazaları Ezine, Ayvacık/lık, Biga, Labseki) ve Çatalca (kazaları Çekmece-i Sağır, Çekmece-i Kebir, Silivri) şeklindedir. Zabtiye Nezareti kısmında İstanbul müdürü ile Üsküdar ve Beyoğlu polis müdürleri vardır.

1883/1299: Şehremaneti'ne bağlı kazalar Adalar, Beykoz, Şile, Gekbuze; livalar İzmid (Adapazarı, Karamürsel, Kandıra, Geyve kazaları) ve Çatalca (Çekmece-i Sağır, Çekmece-i Kebir, Silivri kazaları). Zabtiye Nezareti kısmında İstanbul, Üsküdar ve Beyoğlu polis müdürleri.

1884/1300: Şehremaneti'ne bağlı İzmid sancağı (kaza ve nahiyeleri Adapazarı, Karamürsel, Kandıra, Geyve ve sair), Çatalca sancağı (kaza ve nahiyeleri Çekmece-i Kebir, Silivri, Çekmece-i Sağır, Makriköy ve sair); müstakil Adalar, Kartal, Gekbuze, Beykoz ve Şile kazaları. Zabtiye Nezareti kısmında İstanbul, Üsküdar ve Beyoğlu polis müdürleri ile Beşiktaş polis memuru.

1885/1301: Şehremaneti'ne bağlı kazalar Adalar, Beykoz, Şile, Gekbuze; livalar İzmid (Adapazarı, Karamürsel, Kandıra, Geyve kazaları), Çatalca

(Çekmece-i Kebir, Çekmece-i Sağır, Silivri kazaları). Zabtiye Nezareti kısmında İstanbul, Üsküdar Beyoğlu polis müdürleri ile Beşiktaş polis memuru.

1886/1302: Şehremaneti'ne bağlı livalar İzmid (Karamürsel, Adapazarı, Geyve, Kandıra kazaları), Çatalca (Çekmece-i Kebir, Çekmece-i Sağır, Silivri kazaları); müstakil Adalar, Kartal, Gekbuze, Şile, Beykoz kazaları. Zabtiye Nezareti kısmında İstanbul ve Üsküdar polis müdürleri, Beyoğlu mutasarrıfı ile Beşiktaş polis memuru.

1887/1303: Şehremaneti'ne bağlı livalar İzmid (Karamürsel, Adapazarı, Geyve, Kandıra kazaları), Çatalca (Çekmece-i Kebir, Çekmece-i Sağır, Silivri kazaları); müstakil Adalar, Kartal, Gekbuze, Şile, Beykoz kazaları. Zabtiye Nezareti kısmında İstanbul polis müdürü, Üsküdar ve Beyoğlu mutasarrıfları ile Beşiktaş polis müdürü.

1888/1304: Şehremaneti'ne bağlı livalar İzmid (Karamürsel, Adapazarı, Geyve, Kandıra kazaları), Çatalca (Çekmece-i Kebir, Çekmece-i Sağır, Silivri kazaları); müstakil Adalar, Kartal, Gekbuze, Şile, Beykoz kazaları. Zabtiye Nezareti kısmında İstanbul, Üsküdar ve Beyoğlu merkez komiserleri.

1889/1305: Şehremaneti'ne bağlı livalar İzmid (Karamürsel, Adapazarı, Geyve, Kandıra kazaları), Çatalca (Çekmece-i Kebir, Çekmece-i Sağır, Silivri kazaları); müstakil Adalar, Kartal, Gekbuze, Şile, Beykoz kazaları. Zabtiye Nezareti kısmında İstanbul, Üsküdar mutasarrıflığı ve Beyoğlu mutasarrıflığı merkez komiserleri (Salname 1294-1305).

1890-1894/1306-1310: Şehremaneti'ne bağlı Adalar, Gekbuze, Beykoz, Kartal, Küçükçekmece ve Şile kazaları. İzmid, Çatalca (Çatalca'ya bağlı Silivri, Büyükçekmece) müstakil sancaklarıdır. Zabtiye Nezareti kısmında İstanbul polis müdürlüğü, Üsküdar ile Beyoğlu mutasarrıflıkları polis meclisleri (Salname 1306-1310).

1895-1910/1311-1326: Şehremaneti'ne bağlı Adalar, Gekbuze, Beykoz, Kartal, Küçükçekmece ve Şile kazaları. İzmid, Çatalca (Çatalca'ya bağlı Silivri ile Büyükçekmece) müstakil sancaklarıdır. Zabtiye Nezareti kısmında İstanbul polis müdürlüğü, Üsküdar ile Beyoğlu mutasarrıflıkları polis meclisleri ile Beşiktaş polis memurluğu vardır (Salname 1311-1326).

3. İstanbul Vilayetinin Teşekkülü

Osmanlı Devleti'nde II. Meşrutiyet dönemine geçildikten sonra tertip edilen Meclis-i Mebusan toplantısında bütçe ve teşkilatla meşgul olunurken, Kanun-ı Esasi'de kayıtlı olduğu üzere "Devlet-i Osmaniye'nin payitahtı İstanbul şehridir ve şehir-i mezkûrun, sair bilâd-ı Osmaniye'den ayrı olarak bir güne imtiyaz ve muafiyeti yoktur" maddesi, özellikle taşra mebuslarının

dikkatini çektiği için İstanbul'da vilayet idaresi meydana getirildi. Ne var ki bu maddenin anlamı, eskiden olduğu gibi bundan sonra da İstanbul'un vergi, askerlik veya başka mükellefiyet açısından diğer vilayetlerden farklı bir imtiyaz ve muafiyeti yoktur, şeklindedir. Ancak taşra mebuslarının İstanbul'a karşı besledikleri öfke de bundan ileri geliyordu; yoksa durum, önemini azaltmak için idaresinin diğer vilayetlere benzetilmesi değildi. Dolayısıyla İstanbul'da vilayet teşkilatı kanuni, idari veya ilmi bir gerekçeye dayanmayıp bu dönemde ortaya çıkan aşırı düşüncelerin bir sonucu oldu (Osman Nuri 1922-1338: 1645).

İstanbul'da asayişin temini meselesi de yeni dönemde, üzerinde önemle durulan bir konuydu. Daha önce İstanbul polis idaresi, Beyoğlu ve Üsküdar mutasarrıflıkları ile İstanbul Polis Müdürlüğü adında üç daireye ve çeşitli polis merkezlerine ayrılmıştı (Tongur 1946: 207; Alyot 1947: 183). Meşrutiyetin ilanını takiben Beyoğlu ve Üsküdar mutasarrıflıkları, polis müdürlüğüne dönüştürülse de asayişin temini hususunda beklenen fayda sağlanamadı ve polis müdüriyetleri yine mutasarrıflık haline getirildi. Mutasarrıfların idaresi altında birer polis meclisi, tahrirat ve evrak müdüriyeti, hesap memurluğu ve etibba dairesi bulunuyordu (Van 2012: 84).

Bu süreçte 4 Ağustos 1909/17 Receb 1327-22 Temmuz 1325 tarihli bir kanunla birlikte İstanbul'da vilayet idaresi teşkil edildi (Osman Nuri 1330: 607, 608; Van 2012: 19). Bu vilayetin teşkil edilmesini belirten arşiv kaydı da mevcuttur (BEO 3611/270818). "İstanbul Vilayetinin ve Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti'nin Teşkilatına Dair Kanun" adını taşıyan kanunda İstanbul vilayeti ile emniyet müdürlüğünün yapısı ve görevleri açıklandı. Burada belirtildiği üzere birinci sınıf Beyoğlu ve üçüncü sınıf Üsküdar sancaklarıyla Şehremaneti'ne bağlı altı kazadan oluşan, merkezi İstanbul olmak ve İstanbul vilayeti denilmek üzere ikinci sınıf bir vilayet teşkil edilmişti. Söz konusu altı kazadan ikinci sınıf Kartal, Beykoz, Gekbuze kazaları ile üçüncü sınıf Şile kazası Üsküdar sancağına; birinci sınıf Adalar kazası ile ikinci sınıf Çekmece kazası da merkez sancağına ilhak edilmişti. Payitahtın Zabtiye Nezareti ile Şehremaneti tarafından görülmekte olan mülki iş ve görevleri İstanbul vilayetine verilmişti.

Zabtiye Nezareti ilga edilerek Osmanlı'nın genel zabıta idaresiyle yükümlü ve tüm polis müdürlüklerine bakmak ve doğrudan Dâhiliye Nezareti'ne bağlı bulunmak üzere Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti teşkil edilmiş; İstanbul vilayetinin zabıta görevi ile vilayetteki güvenlik işleri, İstanbul valisinin emir ve idaresi altında olmak üzere İstanbul vilayeti Polis Müdüriyeti'ne bırakılmıştı. Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti, yeni bir nizamname hazırlanana kadar, geçerli olan polis nizamnamesi hükümlerine göre çalışacaktı (Düstur 1329: 410, 411; Takvim-i Vekâyi 338; Van 2012: 264).

Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti'nin teşkili sırasında mutasarrıflıklar Beyoğlu ve Üsküdar polis müdüriyetleri yapıldı ve bu müdüriyetin teşkilinden sonra İstanbul'un asayiş, valiye bağlı bulunan polis müdüriyetinin idaresi altına verildi. Bu durum, emniyet-i umumiye müdürüyle İstanbul valisi arasında yetki çatışmasına sebep oluyordu. Bu nedenle de meseleyi çözmek üzere müzakereler yapıldı ve 4 Haziran 1911 tarihli bir düzenlemeyle birlikte Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti, Dâhiliye Nezareti'nin bir şubesi haline getirildi. İstanbul'un asayiş, Dâhiliye Nezareti'ne bağlı olan İstanbul Polis Müdüriyeti-i Umumiyesi'ne verildi. Üsküdar ve Beyoğlu polis müdüriyetleri de buraya bağlanacaktı. İstanbul'un asayişleriyle ilgili olarak İstanbul'daki jandarma da İstanbul Polis Müdüriyeti-i Umumiyesi'ne bağlandı (Van 2012: 87, 88).

Genel olarak İstanbul'da vilayet teşkilatına başlanıp şehremininin yanı sıra İstanbul valisine de yer verilince Dâhiliye Nezareti için bir emanet ve vilayet idaresi meselesi ortaya çıktı. Vali, emin ve nazırlar bu meseleyle meşgul oldular. Uygulamada, yerine göre bu iki makam ayrı kişilere verilmek ya da bu idarecilerden birine vekâlet eklenerek iki memuriyet bir kişinin uhdesinde toplanmak biçiminde bir yola gidildi (Osman Nuri 1922-1338: 1648, 1649).

Güvenlik alanında I. Dünya Savaşı'ndan sonra da düzenleme yapılarak Dâhiliye Nezareti'ne bağlı bir Asayiş Müfettiş-i Umumiliği kuruldu. İstanbul Polis Müdüriyeti-i Umumiyesi ile Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti de buraya bağlandı. Ancak İstanbul Polis Müdüriyeti-i Umumiyesi, 24 Şubat 1923 tarihinde kaldırıp yerine İstanbul Polis Müdürlüğü kurulana kadar İstanbul'un polis hizmetlerini yürütmeye devam etti (Van 2012: 94, 95).

İstanbul vilayetinin 1909 yılından sonraki teşkilat yapısıyla ilgili olarak devletin resmi kayıtları olan salnamelerde verilen bilgilere göre bir değerlendirme yapıldığı zaman ortaya çıkan tablo aşağıdaki gibi olmaktadır.

1910/Mali 1326: İstanbul ve mülhakatı olarak adı geçen yerler, Dersaadet, Beyoğlu ve Üsküdar. İzmit ile Çatalca (Çatalca'ya bağlı Silivri ile Büyükçekmece) müstakil sancak (Salname 1326).

1911/Mali 1327: İstanbul'un valisi, bir vekil tarafından temsil edilmektedir; bu vekil, defterdar Emin Bey'dir. Vali vekilinin dışında vilayetin idare organları tahrirat müdürü, maarif müdürü, defterdar muavini, nafia (bayındırlık) sermühendisi, orman müdürü, orman müfettişi, baytar müfettişi, umur-ı ecnebiye müdürü, maarif müfettişi, sıhhiye müfettişi, tahrirat mümeyyizi, meclis-i idare-i vilayet başkâtibi, nüfus müdürü, evrak müdürü, tercüman.

Vilayete bağlı birimler: İstanbul merkeze bağlı Adalar ve Makriköy kazası. Üsküdar Sancağı: Sancağın idarecisi mutasarrıftır. Buraya bağlı Gekbuze

kazası, Beykoz kazası, Kartal kazası, Şile kazası. Beyoğlu sancağı (Salname 1327).

1912/Mali 1328: İstanbul'un valisi bir vekil tarafından temsil edilmektedir; bu vekil, şehremini Cemil Paşa'dır. Vekil dışında defterdar, tahrirat müdürü, maarif müdürü, defterdar muavini, maarif müdür muavini, varidat müdürü, turuk ve maabir (yol ve geçit) müfettişi, nafia sermühendisi, orman müdürü, orman müfettişi, baytar müfettişi, umur-ı ecnebiye müdürü, maarif müfettişi, maarif sıhhiye müfettişi, tahrirat mümeyyizi, meclis-i idare-i vilayet başkâtibi, nüfus müdürü ve evrak müdürü vardır.

Vilayete bağlı sancak ve kazalar: İstanbul merkeze bağlı Adalar kazası, Makriköy kazası. Üsküdar Sancağı, buraya bağlı Gekbuze, Beykoz, Kartal, Şile kazası. Beyoğlu sancağı vardı (Salname 1328).

1917-18/Mali 1333-34: İstanbul'un valisi bir vekil tarafından temsil edilmektedir ve bu vekil, İsmail İzzet Bey'dir. Vali vekili dışında defterdar, mektubcu, maarif müdürü, defterdar muavini, nafia sermühendisi, ziraat müdürü, sıhhiye müdürü, muhasebe-i hususiye müdürü, defter-i hakâni müdürü, orman müdürü, evkaf müdürü, muhacirin müdür vekili, baytar müfettişi, umur-ı hukukiye müdürü, İstanbul-Edirne-Çatalca-İzmit mıntıkası baytar müfettişi, varidat müdürü, nüfus müdürü, evrak müdürü, Ziraat Bankası şube müdürü, encümen-i daimi-i vilayet başkâtibi, orman müfettişi, mektubi kalemi mümeyyizi ve meclis-i idare-i vilayet başkâtibi vardır.

Vilayete bağlı sancak ve kazalar: İstanbul merkeze bağlı Adalar kazası, Küçükçekmece kazasıdır. Üsküdar mutasarrıflığı, buraya bağlı Gekbuze kazası, Ömerli kazası, Kartal kazası, Şile kazası, kaymakamlar tarafından idare edilmektedirler. Beyoğlu sancağı vardır (Salname 1333-34).

İstanbul vilayetinin teşkilinden sonra cumhuriyet dönemine kadar müstakil olarak ya da şehreminliği göreviyle birlikte valilik görevini pek çok kişi yürüttü. Bu noktada genel duruma bakıldığında kısa sürelik vilayet teşkilatlanması içerisinde birçok kişinin valilik görevine getirildiği görülmektedir. İstanbul'un idarecileriyle ilgili olarak Osman Nuri'nin İstanbul Şehreminleri adlı eserinde İstanbul'da idarecilik yapan kişiler hakkında bilgi verildiği gibi "*İstanbul İl Yıllığı 1967*, s. 110" adlı eserde de bir liste verilmektedir; ancak il yıllığındaki veriler Osman Nuri'nin eserindeki verilerden farklı olduğu ve Osman Nuri'nin bilgileri doğruyu daha iyi yansıttığı için bu çalışmada Osman Nuri'nin eserine atıf yapıldı. Bu açıklamayı yaptıktan sonra İstanbul'da valilik görevini ifa eden şahıslara genel olarak bakmakta fayda vardır.

Öncelikle İstanbul vilayeti teşkil edildikten sonra buranın valiliğe kimin getirileceği üzerinde görüşmeler yapıldı ve neticede bu göreve, 15-18 Ağustos 1909 tarihinde Şurâ-yı Devlet azasından Mehmed Şerif Paşa tayin edildi (DH.MKT 2901/5; BEO 3620/271475).

Dönemin İstanbul şehremini olan Subhi Bey (2 Haziran 1910-8 Ağustos 1911) de (Ergin 1996: 242) bir süre bu vilayetin valiliğine vekâlet etti (DH.SAİD.d 76: 378). Daha sonra Hüseyin Kazım Bey, şehremini ve vali vekili oldu. 8 Ağustos 1911 tarihinde Şehremaneti'ne tayin edilen Kazım Bey, 12 Ağustos 1911'den 2 Eylül 1911'e kadar İstanbul vali vekilliği yaptı (Ergin 1996: 246). Kazım Bey'in göreviyle ilgili olarak 12 Ağustos 1911 tarihinde kendisinin vekâlette bulunduğu belirtilmektedir (DH.SAİD.d 43: 480).

İstanbul vilayeti vekâletini ifa eden Şehremini Hüseyin Kazım Efendi'nin iki görevden de istifa etmesi üzerine bu göreve birinin getirilmesi gerekti. Neticede söz konusu valilik vekâletine 14 Eylül 1911 tarihinde vilayet defterdarı Emin Bey'in tayini uygun görüldü (DH.MTV 1/52) ve bu valiliğe kısa bir süre sonra Defterdar Emin Bey tayin edildi (BEO 3955/296610). Emin Bey, bir süre görev yaptıktan sonra 30 Ocak 1912 tarihinde Kastamonu valiliğine tayin edildi ve Emin Bey'in yerine valiliğe Selanik valisi İbrahim Bey tayin edildi (BEO 3997/299704; İ.DH 1491/45).

Vali İbrahim Bey, 25 Ekim 1912 tarihinde azledilerek vilayetin işleri, Şehremini Cemil Paşa'ya vekâleten bırakıldı (BEO 4103/307715). Bir kaynakta Cemil Paşa'nın (Topuzlu), 21 Ağustos 1912'de şehreminliğine, 25 Ekim 1912'de ise vali vekilliğine geldiği; 30 Temmuz 1914'te valiliğin asaleten kendisine verildiği; kendisinin 21 Kasım 1914'te rahatsızlığını öne sürerek her iki görevden de istifa ettiği ifade edilmektedir (Ergin 1996: 302). Valiliğin Cemil Paşa'ya tevdi edilmesiyle ilgili bir arşiv vesikasında ise 2 Ağustos 1914 tarihinde valiliğin ilave memuriyet olarak Şehremini Cemil Paşa'ya verildiği belirtilmektedir (BEO 4303/322652). Kendi ifadelerine göre de Cemil Paşa, 1328 senesinin en buhranlı zamanlarında birinci defa şehreminliği görevini deruhte etmiş, 1330 senesinin yine pek buhranlı bir zamanında istifa etmişti (Topuzlu 1994: 190).

Cemil Paşa'dan sonra İsmet Bey 21 Kasım 1914'te valilik ile şehreminliği görevine geldi (Ergin 1996: 356); arşiv kayıtlarına göre İstanbul valisi ve şehremini Cemil Paşa, görevinden dolayı yorgun olup her iki görevden de 17 Kasım 1914 tarihinde istifa ettiği için yerine her iki göreve, emanetin eski muavini ve İstanbul mebusu İsmet Beyefendi'nin 19 Kasım 1914'te atanması uygun görüldü (İ.MMS, 191/32) ve İsmet Bey, vilayet ile emanet görevine getirildi (MV 237/113; BEO 4321/324055). Yalnız İsmet Bey, sıhhi durumundan

dolayı 16 Şubat 1915'te istifa ederek 21 Şubat 1915'te görevden ayrıldı (Ergin 1996: 356); şunu hassaten belirtmek gerekir ki paşanın görevden ayrılmasıyla ilgili olarak Ergin, 3 Şubat 1331 tarihini 21 Şubat 1916 olarak çevirmişse de bu tarih aslında 21 Şubat 1915'e tekabül etmektedir.

Bundan sonra iş başına gelen İsmail (Canbolat) Bey, 19 Aralık 1915'te ilave görev olarak İstanbul vali vekâletine ve 17 Şubat 1916'da şehreminliğine tayin edildi (Ergin 1996: 384); öyle ki vali vekâleti üzerinde kalmak üzere kendisine şehreminliği verilmişti (MV, 241/260). 12 Mayıs 1916 tarihinde ise her iki görevden de çekildi (Ergin 1996: 384).

Şehreminliği ile valiliği bir arada yürüten bir diğer şahıs olan Bedri Bey, 13 Mayıs 1916'da Şehremaneti vekâletine getirildi ve 14 Mayıs 1916'da asaleti icra edildi; bununla aynı zamanda kendisi İstanbul vali vekilliğini de yürüttü. Kendisi Halep vilayetine tayin edildiği için 7 Temmuz 1917'de görevden ayrıldı (Ergin 1996: 389, 390).

İstanbul'da valilik görevini yürüten önemli bir sima Kani Bey'dir. Bu şahıs 14 Temmuz 1917'de İstanbul vali vekâletine tayin edildi (Ergin 1996: 423); bir süre Ankara'da görev yaptıktan sonra 12 Ağustos 1918'de Şehremaneti vekilliği ile İstanbul valiliğine getirildi (Ergin 1996: 423; MV 249/137; İ.DUİT 41/67). Ne var ki mütarekenin ilanı ve muhalif partinin iktidara gelmesiyle birlikte 15 Aralık 1918 tarihinde görevden azledildi (Ergin 1996: 423).

Kani Bey'in azlinden sonra yerine Yusuf Ziya Bey, 16 Aralık 1918 tarihinde İstanbul valiliğine getirildi (Ergin 1996: 429). Tayin tarihi ayrıca 15 Aralık 1918 (MV, 249/229) ve 16 Aralık 1918 olarak verilmektedir (İ.DUİT, 41/80); 21 Aralık'ta da ilave görev olarak Şehremaneti vekâletine tayin edildi, bu kişi 4 Mayıs 1919 tarihinde ise görevden alındı (Ergin 1996: 429).

Vali Yusuf Ziya Bey, uygun bir göreve tayin edilmek üzere görevden alınarak yerine 6 Mayıs 1919 tarihinde şehremini Cemil Paşa getirildi (MV 250/153; İ.DUİT, 41/89). Bundan sonraki süreçte İstanbul vilayetinde cumhuriyete kadar muhtelif kişiler valilik ve vekâlet görevlerine getirildi. Bu bağlamda İstanbul valiliğine, Ticaret ve Ziraat 27 Şubat 1920 tarihinde eski nazırı Abdullah Bey tayin edildi (İ.DUİT 42/12). Daha sonra boşta kalan İstanbul vilayeti valiliğine, tekrar eski vali Yusuf Ziya Bey 22 Aralık 1920 tarihinde getirildi (İ.DUİT, 42/20). İstanbul valisi Yusuf Ziya Bey'e 30 Nisan 1922 tarihinde İran şahı tarafından bir nişan verildi (İ.DUİT, 72/117). Bu arada Haydar Bey adında bir şahıs 1923 yılı içerisinde İstanbul valisi olarak görev yaptı (HR.İM, 71/17). Son olarak valilik görevini, 7 Ekim 1922'den 7 Nisan 1923'e kadar yürüten Miralay Esat Bey (Paşa) oldu (İl Yıllığı 1967: 61).

İstanbul'da vilayet teşkilatı kurulsa da yukarıda görüldüğü üzere valilik görevi ya vekâleten yürütülüyor ya da şehreminliği göreviyle birlikte devam ettiriliyordu. Durum böyle olunca İstanbul'da sağlıklı bir vilayet idaresi meydana getirilemiyordu. Zaten vilayet ile emanetin ayrı birimler olarak varlıklarını sürdürmeleri tartışmalara yol açıyordu. Nitekim Şehremaneti'nin teşkilatı hakkında kaleme alınan layihalarda İstanbul vilayetinin gereksizliği öne sürülüyordu. Bu zarureti görenlerin en başında da ilginçtir ki vilayetinin mercii olan Dâhiliye Nezareti ile İstanbul valileri geliyordu. Şöyle ki:

İsmail Bey, İstanbul valiliği görevinde bulunduğu sırada Şehremaneti teşkilatının vilayet belediyeleri derecesine indirilerek emanetin İstanbul vilayeti maiyetine verilmesi için bütün faaliyetini ve etkinliğini kullanmış; fakat bu düşüncesini hayata geçirememişti. Aynı şahıs, şehremanetine tayin edildiği zaman belediye ile vilayet arasındaki farkı yakından görünce Şehremaneti gibi eski ve temel bir teşkilatın yanında vilayet kurulmasının anlamsızlığına ve büyük masraf yapılarak bu teşkilatın devam ettirilmesinin gereksizliğine kanaat getirip bu defa da gayretlerini, bu ikinci amacın teminine yöneltti. Daha da ileri giderek İstanbul'da bütün merkez dairelerinin üstünde ve muhteşem bir şehremaneti binası inşa edilmek üzere Hapishane-i Umumi binasının bulunduğu yeri hükümetten talep etti.

Kani Bey, İstanbul valiliğinde bulunduğu sırada vilayet teşkilatının gereksizliğine ve vilayetin Şehremaneti ile birleştirilmesi lüzumuna dair defalarca Babıâli'ye başvurdu. Yusuf Ziya Bey de mütarekenin ardından birinci defa İstanbul valiliğinde ve aynı zamanda vekâleten Şehremaneti'nde bulunduğu zaman vilayetin fazla bir teşkilat olduğunu düşündü; dahası bu görüşlerini Dâhiliye Nezareti'ne arz ederek kabul ettirdi. Nezaret de vilayetin ilgası yönünde bir karar aldıysa da bunun tatbiki, o zaman yakın olduğu düşünülen barıştan sonraya ertelendi.

Cemil Paşa'nın ikinci defa emanet makamında bulunduğu sırada vilayetin Şehremaneti ile birleştirilmesi hakkında yaptığı çalışmalar da Babıâli tarafından göz ardı edildi. Yine de vilayet ile emanetin birlikte var olması üzerindeki tartışmalar devam etti. Bu durum emanetin gelirlerinin azalmasına da sebep olduğu için 1337'de Babıâli'de bir komisyon teşkil edilerek konu tartışılrsa da bir vilayet idaresinin devamı yönünde karar alındı (Osman Nuri 1922-1338: 1645-1647). Bu şekilde yapılan girişimler de boşa çıkmış oldu.

Sonuç

Osmanlı Devleti'nin başkenti olan ve bu nedenle de merkezi hükümetin ve bürokrasinin doğrudan etkisine açık durumda bulunan İstanbul, özellikle 19.

yüzyılın ikinci yarısına gelindiği zaman, öncelikli olarak belediyeçilik sahasında girişilen faaliyetler neticesinde eski idari yapıdan kopuşu yaşamaya başlamıştı. Ancak taşradaki gibi bir vilayet idaresini burada tesis etme düşüncesi ise henüz ortaya konulmamıştı.

Böyle bir durum içerisinde 1860'lı yıllara gelinmiş; bu sırada Osmanlı idare tarihinde önemli bir yeri olan 1864 Vilayet Nizamnamesi yayımlanarak vilayet yapılanmasında farklı bir sürece girilmişti. Bundan sonra İstanbul için de güvenlik temelli de olsa bir vilayet teşkilatlanması başlatılmıştı. Zabtiye Müşirliği'nin idaresine bağlanan bu yapı zamanla bazı değişikliklere de uğrayarak II. Meşrutiyet dönemine kadar gelmişti.

Meşrutiyet dönemi anlayışının bir ürünü olan İstanbul'da vilayet teşkilatı, vali vekâleti ve şehreminliği göreviyle ortak olarak yürütülmek suretiyle ağır aksak ve sorunlu bir şekilde de olsa Osmanlı döneminde var olmaya devam etti; yukarıda ayrıntılı olarak belirtildiği üzere yeri geldikçe vilayetin ilga edilmesi bile gündeme getirildi; ancak yine de vilayet idaresi varlığını korudu ve daha sonra süreçte cumhuriyete intikal ettirildi.

KAYNAKLAR

Başbakanlık Osmanlı Arşivi Evrakı (BOA)

BOA, A.DVNS.MTAN.d (Babı Âsafi Divan-ı Hümayun Sicilleri Meclis-i Tanzimat Defterleri) 2.

BOA, BEO (Babiâli Evrak Odası) 3611/270818 (5 Ağustos 1909/18 Receb 1327), 3620/271475 (18 Ağustos 1909/1 Şaban 1327), 3955/296610 (31 Ekim 1911/8 Zilkâde 1329), 3997/299704 (30 Ocak 1912/10 Safer 1330), 4103/307715 (25 Ekim 1912/13 Zilkâde 1330), 4303/322652 (2 Ağustos 1914/9 Ramazan 1332), 4321/324055 (19 Kasım 1914/30 Zilhicce 1332).

BOA, DH.MKT (Dâhiliye Nezareti Mektubi Kalemi) 2901/5 (15 Ağustos 1909/28 Receb 1327).

BOA, DH.MTV (Dâhiliye Nezareti Mütenevvia Evrakı) 1/52 (14 Eylül 1911/20 Ramazan 1329).

BOA, DH.SAİD.d (Dâhiliye Nezareti Sicill-i Ahval İdaresi/Komisyonu Defterleri) 76/378; 43/480.

BOA, HR.İM (Hariciye Nezareti İstanbul Murahhaslığı) 71/17 (8 Nisan 1923/8 Nisan 1339).

BOA, İ.DH (İrade Dâhiliye) 1491/45 (30 Ocak 1912/10 Safer 1330).

BOA, İ.DUİT (İrade Dosya Usulü) 41/67 (12 Ağustos 1918/5 Zilkâde 1336), 41/80 (16 Aralık 1918/11 Rebiülevvel 1337), 41/89 (7 Mayıs 1919/7 Şaban 1337), 42/12 (27 Şubat 1920/7 Cemaziyelâhir 1338), 42/20 (22 Aralık 1920/11 Rebiülâhir 1339), 72/117 (30 Nisan 1922/2 Ramazan 1340).

BOA, İ.MMS (İrade Mesail-i Mühimme) 191/32 (19 Kasım 1914/30 Zilhicce 1332).

BOA, MV (Meclis-i Vükela Mazbataları) 237/113 (18 Kasım 1914/29 Zilhicce 1332), 241/260 (16 Şubat 1916/12 Rebiülâhir 1334), 249/137 (11 Ağustos 1918/4 Zilkâde 1336), 249/229 (15 Aralık 1918/10 Rebiülevvel 1337), 250/153 (6 Mayıs 1919/6 Şaban 1337).

Mecmua, Gazete ve Salnameler

Düstur, 1. Tertip, C.I, 1289.

Düstur, Tertib- Sâni, C.I, 1329.

Takvim-i Vekâyi, 338 (23 Eylül 1909/8 Ramazan 1327-10 Eylül 1325), 1046 (28 Ocak 1869/14 Şevval 1285).

Ceride-i Askeriyye, 321, 322 (13-27 Mart 1870/10-24 Zilhicce 1286).

Devlet Salnamesi (Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye) 1286: 47, 130. 1287: 47, 48, 145. 1288: 54-56, 160. 1289: 58-60, 152. 1290: 132, 133. 1291: 132-136, 148. 1292: 161-163, 175. 1293: 164-166, 177. 1294: 316-321. 1295: 210-214, 317-319. 1296: 136-138, 145, 146. 1297: 177-181, 186-188. 1298: 52, 53, 137, 138. 1299: 52, 314, 315. 1300: 238, 266, 267. 1301: 30, 432. 1302: 39, 449. 1303: 36, 385. 1304: 38, 369. 1305: 34, 280-282. 1306: 334-337, 384-386, 709-711, 717, 718. 1307: 378-381, 430-432, 805-807, 812-814. 1308: 378-381, 419-422, 796-799, 804-806. 1309: 406-411, 446-448, 828-831, 836-838. 1310: 422-427, 454-457, 838-841, 846-848. 1311: 450-456, 484-457, 864-867, 872-874. 1312: 466-471, 500-504, 882-885, 890-892. 1313: 502-

507, 532-535, 922-925, 930-932. 1314: 512-517, 542-545, 926-929, 934-936. 1315: 319-321, 335, 336, 576-578, 584-586. 1316: 364-371, 387, 388, 700-703, 708-710. 1317: 350-357, 373, 388, 660-663, 668-670. 1318: 396-403, 419, 420, 700-703, 708-710. 1319: 442-449, 467, 468, 752-755, 760-762. 1320: 460-467, 491, 492, 770, 771, 776-778. 1321: 508-515, 541, 542, 822, 823, 828-830. 1322: 518-525, 552, 553, 842, 843, 848-850. 1323: 582-589, 618, 619, 915-917, 922-924. 1324: 642-649, 683, 684, 979-981, 986-988. 1325: 638-645, 679, 680, 975-977, 982-984. 1326: 646-653, 688, 689, 975-977, 982-984. Mali 1326: 124-129, 790-792, 814, 815. Mali 1327: 510-513. Mali 1328: 530-533. Mali 1333-34: 502-505.

Kaynak ve Araştırma Eserler

- AKYILDIZ, Ali (1993). *Tanzimat Dönemi Osmanlı Merkez Teşkilatında Reform (1836-1856)*, İstanbul: Eren Yay.
- ALYOT, Halim (1947). *Türkiyede Zabıta (Tarihi Gelişim ve Bugünkü Durum)*, Ankara: İçişleri Bakanlığı Emniyet Genel Müdürlüğü Yayınlarından, Kanaat Basımevi.
- ÇADIRCI, Musa (1997). *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentleri'nin Sosyal ve Ekonomik Yapısı*, Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Devellioğlu, Ferit (2001). *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat Eski ve Yeni Harflerle*, Ankara: Aydın Kitabevi, 18. bs.
- ERGİN, Osman Nuri (1996). *İstanbul Şehreminleri*, (hızl. Ahmet Nezih Galitekin), İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi.
- İstanbul İl Yıllığı (1967).
- KARAKOÇ, Sarkis, *Külliyat-ı Kavânin*, no: 1943/4509.
- OKTAY, Tarkan (2011). *Osmanlı'da Büyükşehir Belediye Yönetimi: İstanbul Şehremaneti*, İstanbul: Yeditepe Yay., 1. bs.
- ORHA, Zafer (2009). *Osmanlı Devleti'nde Modern Belediyeciliğin Doğuşu ve Altıncı Daire-i Belediye Örneği*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü: Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- ORTAYLI, İlber (2000). *Tanzimat Devrinde Osmanlı Mahalli İdareleri (1840-1880)*, Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- OSMAN NURİ (1922-1338). *Mecelle-i Umur-ı Belediye, C.I*, İstanbul: Matbaa-i Osmaniye.
- OSMAN NURİ (1330). *Mecelle-i Umur-ı Belediye, C.II*, Dersaadet: Arşak Garoyan Matbaası.
- SÖNMEZ, Ali (2005). *Zaptiye Teşkilatı'nın Kuruluşu ve Gelişimi*, Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü: Yayınlanmamış Doktora Tezi.
- ŞEMSEDDİN SÂMÎ (2001). *Kâmus-ı Türki, C.I-II*, İstanbul: Çağrı Yay., 10. bs.
- TONGUR, Hikmet (1947). *Türkiyede Genel Kolluk Teşkil ve Görevlerinin Gelişimi*, Ankara: İçişleri Bakanlığı Emniyet Genel Müdürlüğü Yayınlarından, Kanaat Basımevi.
- TOPUZLU, Cemil (1994). *İstibdat-Meşrutiyet-Cumhuriyet Devirlerinde 80 Yıllık Hatıralarım*, (hızl. Hüsrev Hatemi - Aykut Kazancıgil), Arma Yay., 3. bs.

- UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı (1988). *Osmanlı Devleti'nin Merkez ve Bahriye Teşkilatı*, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 3. bs.
- VAN, Nureddin (2012). *İstanbul Polis Müdüriyet-i Umûmiyyesi; Kuruluşu, Teşkilâtı ve Faaliyetleri (1909-1918)*, İstanbul: Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü: Yayınlanmamış Doktora Tezi.